

وزارت علوم، تحقیقات و فن آوری

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته

صنایع دستی

بررسی زیورآلات دوره ساسانی موجود در موزه ایران باستان

استاد راهنما

دکتر غلامعلی حاتم

استاد مشاور

جناب آقای عبدالناصر گیوقصاب

پژوهش و نگارش

احسان احمدی

دی ماه 1387

An investigation of jewelries of sasanians
period exiting
In ancient museum of Iran

Under super vision of

Gholamali hatam

Co supervisor

Abdonnaser Giv ghassab

A dissertation submitted to the Graduate

Studies office in partial fullfillment

Of the requirements for the degree of Master of Arts in

Hand crafts

با تشکر و سپاس از استادان محترم

آقای دکتر غلامعلی حاتم، آقای عبدالناصر گیو قصاب، خانم دکتر پرتوی ، آقای دکتر سامانیان و آقای مهندس حسن اثباتی که در انتخاب موضوع و انجام پایان نامه مرا یاری کردند ، و با سپاس فراوان از مدیریت محترم موزه ایران باستان آقای کارگر و آقای مهر اندیش و کارشناسان محترم بخش تاریخی خانم اکبری و خانم میری .

تقدیم به همسر، مادر و پدرم

چکیده:

ساخت زیور آلات مختلف از هزاران سال پیش در ایران متداول بوده و به عنوان هنری گرانبها و ارزشمند برای اقشار مختلف جامعه تلقی می شده است. این ساخته ها در دوران مختلف از تکنیک فوق العاده و نقوش بیاد ماندنی و فرمهای حیرت انگیز برخوردار بوده اند.

از دوران درخشان این هنر یکی دوره ساسانیان می باشد که زیور آلات آنها بعضاً در عین سادگی چشم هر بیننده ای را خیره می کند. جمع آوری و بررسی تعدادی از آثار این دوره از نظر تکنیکهای ساخت و نقوش بکار رفته در آنها و همچنین موادی که در ساخت آنها استفاده شده شاید تأثیری هر چند اندک بر شیوه کار و طراحی هنرمندان و علاقه مندان این عرصه داشته باشد و مایه الهامات و احیاء نکات فراموش شده ای در کارایشان گردد.

در این راستا تعداد 49 اثر موجود در گنجینه موزه ایران باستان، مربوط به دوره ساسانیان مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

کلید واژه ها:

زیور آلات

ساسانیان

موزه ایران باستان

1 **مقدمه**

فصل اول:

3 فلز کاری در دوره ساسانیان

4 مختصری درباره ظروف نقره ساسانی و تکنیکهای ساخت آنها

6 تاریخچه مختصر زیورآلات ساسانی

فصل دوم:

11 بررسی تعدادی از زیورآلات دوره ساسانی موجود در موزه ایران باستان

فصل سوم:

63 نتیجه گیری

68 فهرست منابع

- 8 1- آویز بوقلمون (ضیاء پور، جلیل، 1348، ص 296)
- 9 2- جام خسور پرویز (ایتترنت، سایت موزه ارمیتاژ)
- 10 3- نمونه ظروف نقره ساسانی (ایتترنت، سایت موزه ارمیتاژ)

تصاویر موزه ایران باستان

- 12 4- سنجاق
- 13 5- سنجاق
- 14 6- دستبند
- 15 7- آینه
- 16 8- قلاب کمر
- 17 9- مجسمه
- 18 10- انگشتر
- 19 11- انگشتر
- 20 12- دستبند
- 21 13- دستبند
- 22 14- قلاب کمر
- 23 15- قلاب کمر
- 24 16- مجسمه
- 25 17- انگشتر و گوشواره

26	18- یراق
27	19- سنجاق
28	20- قلاب کمر
29	21- زینت در
30	22- گوشواره
31	23- انگشتر
32	24- انگشتر
33	25- انگشتر
34	26- قلاب کمر
35	27- قلاب کمر
36	28- قلاب کمر
37	29- قلاب کمر
38	30- تزئین شیشه
39	31- انگشتر
40	32- انگشتر
41	33- دستبند
42	34- دستبند
43	35- دستبند
44	36- تزئین

45	37- آویز
46	38- قلاب کمر
47	39- گوشواره
48	40- حلقه ماریچی
49	41- قلاب
50	42- گوشواره
51	43- دستبند
52	44- دستبند
53	45- دستبند
54	46- انگشتر
55	47- سنجاق
56	48- دستبند
57	49- سنجاق
58	50- النگو
59	51- النگو
60	52- انگشتر
61	53- انگشتر
62	54- دستبند

مقدمه

دوران ساسانی همچون بیشتر ادوار پیش و بعد از خود جزء دوران درخشان و اثر گذار در هنر و فرهنگ ایران زمین است .

فلز کاری این دوران یکی از نقاط عطف این هنر در طول تاریخ خود می باشد. بشقابهای نقره بجا مانده از این دوره به طرزی باور نکردنی زیبا و باشکوه و در نهایت مهارت و استادی ساخته شده‌اند و چشم هر بیننده‌ای را خیره می کنند. تعداد زیادی از این ظروف بجا مانده اند که در نقاط مختلف دنیا عموماً در موزه ها به نمایش گذاشته شده اند. همچنین کتابها و مقالات گوناگونی در معرفی و بررسی آنها نوشته شده اند که یک نمونه خوب و موفق آن را شاید بتوان کتاب «فلز کاری ایران در دوره هخامنشی، اشکانی، ساسانی نوشته سی گانتز پل جت، ترجمه شهرام حیدر آبادیان، نشر گنجینه هنر، تهران 1383» دانست که در بخش ساسانی خود به بررسی همه جانبه تعدادی از این ظروف می پردازد. همچنین در بیشتر کتابهای مربوط به تاریخ هنر ایران در قسمت مربوط به ساسانیان از این بشقابها نام برده می شود و مطالبی راجع به آنها گفته می شود.

در مورد زیور آلات این دوره در مقایسه با ادوار قبل و بعد از آن آثار کمی به چاپ رسیده و یا حداقل به زبان فارسی ترجمه شده است و در همان آثار نیز تعداد بسیار کمی از این زیور آلات معرفی و نمایش داده شده است. گفته جلیل ضیاء پور در کتاب « زیور های زنان ایران» در فصل مربوط به جواهرات ساسانی شاید گواهی بر این مطلب باشد. " آنچه در باره زیورهای دوره ساسانیان نوشته اند کم است و از مدارک زیر خاکی نیز به فراوانی در اختیار نیست بلکه بیشتر نقوشی هستند که زیورها را نشان می دهند . . . . "

در بررسی پایان نامه های دوره کارشناسی ارشد نیز که طی سالهای اخیر انجام گرفته اند چنین موضوعی یافت نشد.

در نتیجه رایزنی و صحبت با بخش تاریخی موزه ایران باستان تعدادی بیشتر از 50 عکس از آثار موجود در خزانه به انتخاب کارشناسان خود موزه به همراه اطلاعات اولیه شامل محل اکتشاف ، تاریخ اکتشاف و جنس فلزات بکار رفته در هر اثر و بعضاً جزئیات بیشتری در مورد آنها در اختیار من قرار گرفت ، که در بررسی نهایی، تعدادی محدود از

این آثار بعثت شباهت زیاد به آثار دیگر (تکراری بودن) و گاهی به خاطر مشکلاتی در ثبت اطلاعات اولیه حذف شدند و نهایتاً 49 عکس برای بررسی بجاماند .

فرضیاتی که با توجه به این تصاویر و مطالعاتی که قبل از آن انجام داده بودم - در نظر گرفته شد شامل این موارد بود:

1. تکنیک عمده ساخت این زیور آلات ریخته گری است و استفاده از تکنیکهای دیگر در درجه های بعدی قرار می گیرند.

2. این آثار عمدتاً ساخته کارگاههای محلی هستند و بندرت می توان آنها را به کارگاههای سلطنتی نسبت داد.

همچنین سؤالاتی در این ارتباط به وجود آمد که شامل موارد زیر می شوند.

1. نوع ریخته گری این آثار عمدتاً به چه شکل بوده است؟

2. تکنیکهای ساخت این آثار با تکنیکهایی که امروزه در ساخت زیور آلات مورد استفاده قرار می گیرند چه تفاوتها و چه شباهتهایی دارند در کجا قویتر و در کجا ضعیفتر هستند؟

3. نقوش روی آثار مفهوم خاصی دارند، یا صرفاً جنبه تزئینی و توجیه زیباشناسانه دارند.

4. علت زیبایی آثاری که در عین حال بسیار ساده به نظر می رسند چیست؟

در فصل اول مطالب مختصری درباره هنر فلزکاری ساسانیان و تکنیکهایی که در ساخت ظروف نقره به کار می بردند آورده می شود.

- فصل دوم: بررسی تصاویر زیورآلات موجود در موزه و توضیحات مربوط به هرکدام شامل تکنیکهای ساخت و در مواردی بررسی نقش و فرم.

در پایان در فصل سوم سعی شده است با تحلیل مطالب عنوان شده در فصل دوم و با استناد به اطلاعاتی که از فصل اول در دست می باشد درستی یا نادرستی فرضیات بررسی و پاسخی برای سؤالات مطرح شده به عنوان نتیجه گیری آورده شود.

فصل اول

فلز کاری ساسانیان

قدمت هنر ساسانی بر خلاف عقیده عده‌ای از پژوهشگران که آن را هنر تازه این دوران می‌شناسند به بیش از چهار هزار سال می‌رسد، در حقیقت این هنر معرف یک تحول ناگهانی یا برداشت از هنر یونانی که در عصر پارثیان در ایران قوام یافت نیست، بلکه تلفیقی است از ریشه‌های هنر هخامنشی که بیش از هزار سال از دیرینگی آن گذشته و با آنکه در طول این مدت بعضی اقتباسهای خارجی در آن موثر بوده به علت ابتکار هنرمندان ایرانی در ادوار مختلف مورد سرمشق و تقلید همسایگان ایران و همچنین سایر جوامع قرار گرفته است. (احسانی، محمد تقی، 1368، ص 140)

تمدنی که در دوره هخامنشیان در چهار چوب فرهنگ کاملاً شرقی محصور بود در دوره ساسانیان با تمدنهای بیگانه‌ای که مجذوب آنها شده بود ایجاد رابطه نمود تا از فوایدیکه این ارتباط در برداشت بدون از دست دادن چیزی بهره مند شود و همچنان ویژگیهای ایرانی خود را حفظ کند بنابراین هنر عنصر ساسانی در عین حال که از رسوم ملی پیروی کرده شرقی هم بوده است. (گدار، آندره، 1358، ص 232)

مختصری درباره ظروف نقره ساسانی و تکنیکهای ساخت آنها:

بیشترین آثار فلزی بجا مانده از دوره ساسانیان ظروف نقره هستند بطور کلی ظروف نقره ساسانی از روی نمونه‌های رومی و بیزانسی و تا حدی کمتر از روی نمونه‌های اولیه آسیای شرقی یا مرکزی الگو برداری شده‌اند (گانترسی - جت - تهران، 1383، ص 87)

مضمون تصویری بیشتر بشقابهای نقره این زمان که در حقیقت شبیه به جامهای لب تخت شراب هستند، صحنه‌های شکار تاجگذاری شاهان، انجام تشریفات مذهبی، گله‌ها و پرندگان مجالس ضیافت و خنیاگران و رامشگران و همچنین مراسم اعطای منصب است. (احسانی، محمد تقی، 368، ص 126)

از مقایسه اشیاء فلزی مکشوفه ساسانی با کارهای مشابه هم عصر خود در بیزانس و روم که مورد مطالعات علمی وسیعتری قرار گرفته‌اند، استنباط می‌شود که این دو هنر در تکنیک کار و اسلوب ساخت نباید تفاوت چندانی با یکدیگر داشته باشند، بی شک نقره کاران ساسانی هم سه طریق زیرین را در هنر نقره کاری و ساخت ظروف پیش گفته به کار برده‌اند.

1- ساخت اشیاء نقره بوسیله چکش کاری بر ورقه سرد نقره

2- هنر فلز کاری ریختگی در اشیاء سیمین

3- ساخت ظروف آستر دار از صفحات نقره

1- در روش اول شمش یا ورقه مسطح و سرد نقره را به وسیله چکش کاری و با به کار بردن قالبهای محدب یا انواع دیگر قالبها و سایر ابزار فلز کاری به شکل مطلوبی که می‌خواستند در می‌آورند.

2- در روش دوم در بدو امر مدل و قالب شکل ظرف و یا شیء نقره را از موم می‌ساختند و تمام یا بخشی از تزئینات لازم را بر روی آن کنده کاری یا حکاکی می‌کردند سپس قالب را در محفظه‌ای مملو از خاک رس بسیار نرم قرار می‌دادند و نقره مذاب در آن می‌ریختند، حرارت فلز مذاب موم را ذوب می‌کرد و شیء سیمین بعد از انجماد پرداخت می‌شد.

3- برای ساختن ظروف نقره آستر دار دو تخته فلز نقره را که یکی ساده و دیگری کنده کاری و تزئین شده بود، رویهم قرار می‌دادند و لبه آنها را با لحیم و یا بدون لحیم کاری با چکش کاری به هم وصل می‌کردند تشخیص ظروف آستر دار امروزه بوسیله رادیوگرافی به آسانی انجام می‌پذیرد (احسانی، محمد تقی، 1368، ص 126 و 128)

علاوه بر کاسه و پیاله و بشقاب اشیاء دیگری مانند تنگ، گلدان، مجسمه جانوران، سرهای جانوران و پرندگان و سایر لوازم تزئینی نیز از ورقه نقره ساخته می‌شد و پس از پرداخت با ورقه نازکی از طلا تمام ظرف، یا نقوش برجسته آن را زر اندود می‌کردند (احسانی، محمد تقی، 1368، ص 128)

از تجزیه آزمایشگاهی ظروف اصلی ساسانی ثابت می‌شود که تهیه شمش نقره آنها از یک منبع یا معدن بوده که باید احتمالاً معدن نقره نخلک شمال انارک واقع در کویر لوت باشد (احسانی، محمد تقی، 1368، ص 134 و 135)

تاریخچه مختصر زیور آلات در دوره ساسانی:

آنچه درباره زیورهای دوره ساسانیان نوشته اند کم است و از مدارک زیر خاکی نیز به فراوانی در اختیار نیست بلکه بیشتر نقوشی هستند که زیورها را نشان می‌دهند این نقوش نیز معدودند ولی زیورهای منقوش بر آنها متنوع است. (ضیاءپور، جلیل، 1348، ص 291)

شاهان ساسانی در موقع جلوس بر تخت، علایم و نقش تاج خود را بر اساس مظاهر آسمانی تعیین میکردند و آن را با شکل ستارگان و ماه و خورشید و زمین می‌آراستند، مثلاً در تاج شاپور اول نقش کره سماوی به کار رفته، حال آنکه بر روی تاج بهرام گور کره خورشید و هلال ماه واقع شده است از روی این تاجها که به مسکوکات ساسانی منقوش است تعلق صور جامها و ظروف و کتیبه‌ها و سایر آثار مکشوفه و به هر یک از پادشاهان این سلسله به خوبی معلوم می‌شود. (احسانی، محمد تقی، 1368، ص 142)

درکتاب (ایران در زمان ساسانیان نوشته ارتور کریستین سن A.christensen) (در مورد اعیاد) نوشته شده است که در دو عید بزرگ سال (نوروز و مهرگان) بزرگان هدایائی تقدیم می‌کردند، هر کس آن چیزی را که خودش بیشتر دوست می‌داشت هدیه میکرد، اغنیا، طلا و نقره پیشکش می‌بردند، اگر یکی از زنان شاه کنیزی زیبا با زینت و زیور پیشکش می‌نمود، می‌توانست بر سایر زنان حرم مباحثات کند. از طرف دیگر پادشاه در عوض پیشکشهای نوروز و مهرگان هدایای ذیقیمتی عطا می‌فرمود. (ضیاءپور، جلیل، 1348، ص 295)

بنابر روایت «پروکوپ» procope دستار، یا تاج زر بافته و مزین به مروارید، پس از مقام سلطنت بزرگترین نشانه افتخار بود و نیز میگوید هیچکس حق نداشت، انگشتری طلا و کمر بند و حلقه غیره برخویش نصب کند، مگر کسی که از شاه آنها را گرفته باشد. (ضیاءپور، جلیل، 1348، ص 295)

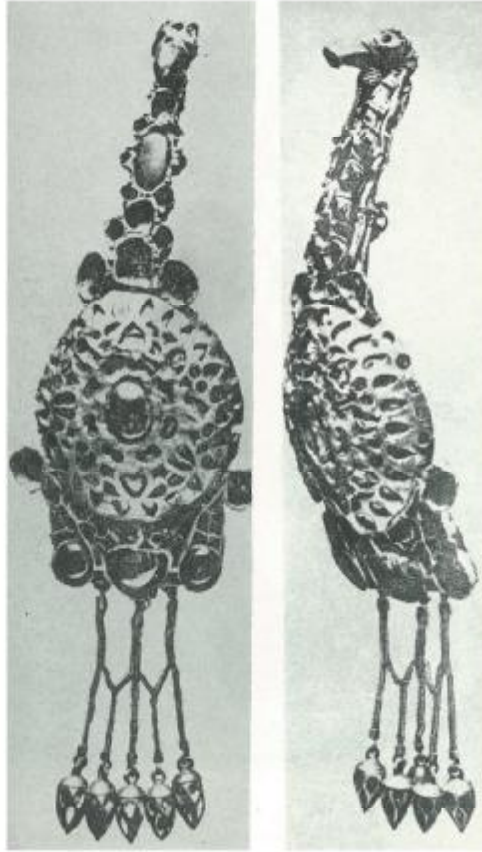
نمونه هایی از زیور آلات ساسانیان

زیوری که با شماره «1» ارائه گردیده، جفتی آویز مطالای دوره ساسانی است که از شکل بوقلمون (یا طاووس) به این منظور استفاده شده و با ظرافت تامی زمینه دانی نشانی بر روی آن را فراهم کرده‌اند، و چنانکه در عکس آن نمودار است، آویز آن ابتدا از سر

زنجیر شروع شده و سپس با پیوندی از یک زنجیر افقی از میان هر دو زنجیر، زنجیری دیگر اضافه کرده‌اند که به این طریق انتهای آویز، پنج زنجیر شده و سپس از حلقه انتهایی آویزها، نیمکره‌ای توخالی آویخته‌اند که هر یک حامل یک زیور مخروطی می‌باشند اندازه این آویز را پوپ «40 سانتی متر داده است و در این صورت می‌توان تصور داشت که این آویز از کلاهک زنان آویخته شده است و از کنار بنا گوش روی سینه آویزان می‌شده است و بهر جهت زیوری با شکوه و پرهزینه بوده است) (ضیاءپور، جلیل 1348، ص 296)

نمونه‌ای دیگر از هنر زرگری ساسانی، جام زرین معروف به «جام خسرو پرویز» به قطر سی سانتی متر است که در کتابخانه ملی پاریس نگاهداری می‌شود. در وسط جام تصویر خسرو پرویز نشسته بر تخت سلطنت دیده می‌شود و سطح ظرف از شبکه‌های متحدالشکل با قطعات در کوهی و کریستالهای طبیعی سبز و قرمز پوشیده شده، که از نفاست و زیبایی خیره‌کننده‌ای برخوردار است. (احسانی، محمد تقی، 1368، ص 140)

شکل: ۱

آویز بوقلمون (ضیاء پور، جلیل، ۱۳۴۸، ص ۲۹۶)

جام خسرو پرویز

(اینترنت، سایت موزه ارمیتاژ)

شکل (2)

نمونه‌ای از ظروف نقره

(اینترنت سایت موزه ارمیتاژ)

شکل (3)